

Bruine Kiekendieven *Circus aeruginosus* op Friese nazomerslaapplaatsen in het muizenrijke jaar 2019

Romke Kleefstra & Jan Kramer

Toen in de zomer van 2015 de kleigronden van Noordwest-Friesland nog te maken hadden met het staartje van de omvangrijke veldmuizenuitbraak van 2014, vormde zich een grote nazomerslaapplaats van Bruine Kiekendieven in akkerland tussen Harlingen en Bolsward (Kleefstra *et al.* 2016). In de tweede helft van augustus bezochten toen 100-120 Bruine Kiekendieven deze slaapplaats, begin september bedroeg het maximum 82 exemplaren. In 25 verzamelde braakballen zaten naast wat veertjes van vijf niet nader te determineren vogels alleen de restanten van 42 Veldmuizen *Microtus arvalis*.

In 2019 vond opnieuw een grootschalige uitbraak van Veldmuizen in Friesland plaats (Bijlsma 2020, Wymenga *et al.* 2021), wat aanleiding was een oproep onder Friese vogelaars te doen om uit te kijken naar nazomerslaapplaatsen van Bruine Kiekendieven. In dit verlate artikel geven we de resultaten van een extra stukje telwerk in het memorabele muizenjaar 2019.

Werkwijze

Via de kanalen van Sovon, de Fryske Feriening foar Fjildbiology (FFF) en IVN in Friesland werden vogelaars opgeroepen mee te doen aan de slaapplaatstellingen van Bruine Kiekendieven in september. Aanleiding was de uitzonderlijke veldmuizenstand in de zomer van 2019 en de grote aantallen Bruine Kiekendieven die al op enkele slaapplaatsen in augustus van dat jaar aanwezig waren.

De slaapplaatstellingen vonden plaats in de avonduren, vanaf twee uur voor zonsopgang tot het te duister was om nog een kiekendief te zien. Alleen de slaapplaats Bokkumermeer bij Akkrum werd in de ochtend geteld, vanaf een uur voor zonsopkomst totdat het afvliegen van kiekendieven staakte. De meeste tellingen vonden in september plaats, maar ook zijn er tellingen beschikbaar uit augustus, oktober, november en december (Tabel 1).

Tijdens 16 tellingen op 12 verschillende slaapplaatsen in augustus-december noteerden tellers ook leeftijd en geslacht van de Bruine Kiekendieven. Het gaat daarbij om volwassen mannen ($\geq 2^{\circ}$ kalenderjaar), volwassen vrouwen en juveniele vogels (1° kalenderjaar). Op twee slaapplaatsen stelden de omstandigheden tellers in staat ook de geslachtsverhouding te bepalen bij juveniele kiekendieven (De Deelen en Bokkumermeer in september) op basis van het onderlinge grootteverschil van rondvliegende kiekendieven boven de slaapplaats. Bij zes slaapplaatsen werd tijdens tellingen in eind augustus en september naast geslacht en leeftijd de aankomsttijd op de slaapplaats genoteerd. Bij de ochtendtelling bij het Bokkumermeer gebeurde

hetzelfde, maar dan met de vertrektijden in de ochtend. Tot slot werden op de slaappleaatsen bij het Sneekermeer en het Bokkumermeer braakballen geraapt.

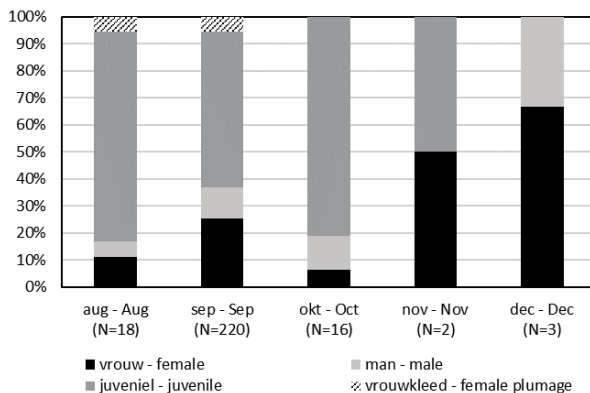
Resultaten

Op 16 van de 19 onderzochte locaties overnachtten Bruine Kiekendieven (Tabel 1). De drie locaties waar geen kiekendieven sliepen waren de Groote Wielen bij Leeuwarden, de Witte en Zwarte Brekken bij Sneek en de Bocht van Molkwerum bij Hindeloopen. In vrijwel alle gevallen bevonden de slaappleaatsen zich in vochtige tot natte rietruigten, afgezien van het akkerbouwgebied tussen Harlingen en Bolsward (tarwe *Triticum*, suikerbieten *Beta vulgaris*). Op vijf slaappleaatsen ging het om *c.* 40 of meer Bruine Kiekendieven. Indien alle slaappleaatsen geteld zouden zijn in zowel augustus en september, zou het in beide maanden zeer waarschijnlijk gaan om tenminste 300 vogels. De vermelde aantallen in oktober-december hebben alle betrekking op Bruine Kiekendieven die op slaappleaatsen aanwezig waren tijdens slaappleaatsstellingen van Blauwe Kiekendieven in de winter van 2019/20.

Tabel 1. Aantallen Bruine Kiekendieven op Friese slaappleaatsen in augustus-december 2019. *Number of Marsh Harriers on night roosts in the province of Friesland in August-December 2019.*

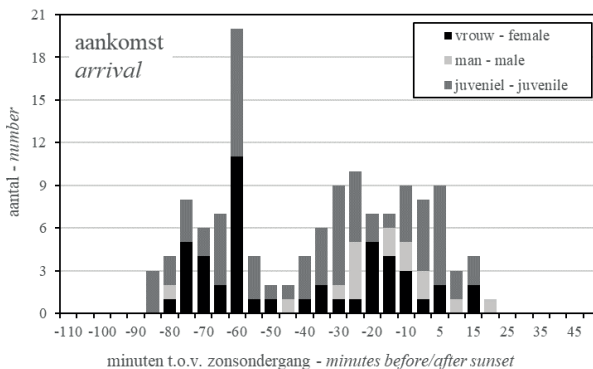
Slaappleaats <i>Night roost</i>	aug	sep	okt	nov	dec
Akkrum - Bokkumermeer	-	39	-	2	3
Elahuizen - It Swin	-	3	3	2	0
Harlingen - Hegewiersterfjild	-	12	-	-	-
Harlingen-Bolsward (akkers)	66	82	-	-	-
It Heidenskip - Swarte Wâlde	6	13	-	-	-
Lauwersmeer - centrale platen	16	7	-	-	-
Oldeboom - De Deelen	-	6	-	-	-
Oudebildtzijl - Bildtpollen	44	43	21	1	0
Oudega - Hisse- en Pikemeer	6	-	-	-	-
Oudkerk - Aldtsjerkster Mar	-	14	-	-	-
Piaam - Piamer Kooiwaard	28	16	-	-	-
Rinsumageest - Eeltjemeer	-	5	-	-	-
Slijkenburg - Linde	60	-	4	6	1
Stiens - Wide Mar	-	14	-	-	2
Uitwellingerga - Sneekermeer	-	42	12	3	0
Veenwouden, Klyndobbe	3	0	-	-	-
Totaal <i>Total</i>	229	296	40	14	6

Over de gehele periode augustus-december 2019 werd van 246 Bruine Kiekendieven geslacht/leeftijd vastgesteld (Figuur 1), waarbij de meerderheid bestond uit juvenielen (155 individuen, 63.0%), en verder uit 29 mannen (11.8%) en 62 vrouwen (25.2%). September was de enige maand met een fatsoenlijke steekproef (N=220), en dat leverde een overeenkomstige verdeling op met 127 juvenielen (61.2%), 25 mannen (12.0%) en 56 vrouwen (26.8%). Op de slaappleaatsen De Deelen en Bokkumermeer werd van 20 juveniele Bruine Kiekendieven het geslacht bepaald. Het ging daarbij om 13 vrouwen (65%) en 7 mannen (35%).

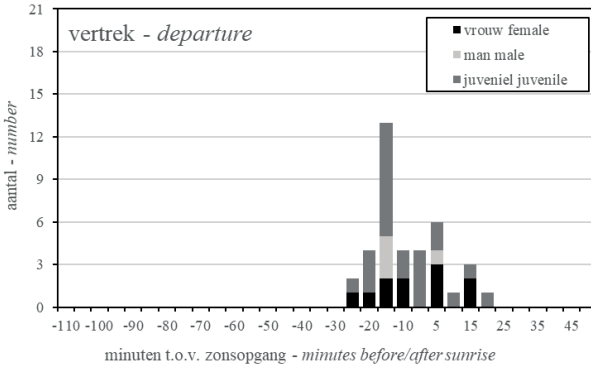

Figuur 1. Verhouding tussen vrouwtjes, mannetjes en juveniele Bruine Kiekendieven op Friese slaapplekken in augustus-december 2019, met vermelding van het aantal gecontroleerde individuen per maand. *Ratio between females, males and juvenile Marsh Harriers on Frisian night roosts in August-December 2019, including the number of individuals checked per month.*

De aankomsttijden op de slaapplekken laten zien dat het aanvliegen bijna anderhalf uur voor zonsondergang begon, waarbij de meeste vogels in de periode van een half uur vóór tot een 20 minuten na zonsondergang arriveerden (Figuur 2). De uitschieter van een uur voor zonsondergang komt op het conto van de slaapplekken in de akkers tussen Harlingen en Bolsward, waar op één moment 11 vrouwen en 9 juvenielen arriveerden, hoogstwaarschijnlijk vanaf een voorverzamelplaats in de buurt. Het vertrek in de ochtend bij het Bokkumermeer begon een klein half uur voor zonsopgang en duurde tot 20 minuten na zonsopkomst (Figuur 3).

Figuur 2. Aankomst van Bruine Kiekendieven op Friese slaapplekken in augustus en september 2019 per vijf minuten ten opzichte van zonsondergang. *Arrival times of Marsh Harriers at Frisian night roosts in August and September 2019, per five minutes relative to sunset.*

Figuur 3. Vertrek van Bruine Kiekendieven van de slaappleaats Bokkumermeer op 12 september 2019 per vijf minuten ten opzichte van zonsopgang. *Departure of Marsh Harriers from the night roost Bokkumermeer on September 12, 2019, per five minutes relative to sunrise.*

Op de slaappleaats Bokkumermeer en Sneekermeer werden respectievelijk 52 en 61 braakballen geraapt in september, waarin de restanten van 173 Veldmuizen, 3 Rosse Woelmuizen *Myodes glareolus* en 2 Bruine Ratten *Rattus norvegicus* zaten. In 8 braakballen zaten veertjes van niet nader te determineren vogelsoorten. Op de slaappleaats bij het Sneekermeer lagen op de slaappleaats plukresten van een Watersnip *Gallinago gallinago* en twee juveniele Spreeuwen *Sturnus vulgaris*. Op de slaappleaats bij het Bokkumermeer lagen de plukresten van twee Spreeuwen. Het valt echter niet met zekerheid te zeggen of het plukresten van Bruine Kiekendieven waren.

Discussie

Dat adulte en uitzwermende jonge Bruine Kiekendieven in de (na)zomer slaappleaats vormen is een bekend fenomeen, maar publicaties erover zijn schaars. In Nederland zijn vooral winterslaappleaats beschreven (Clarke *et al.* 1993, Castelijns & Castelijns 2008), alsook een enkele nazomerslaappleaats in akkerbouwgebied (Cottaar 2007, Kleefstra *et al.* 2016). Het overzicht van Friese nazomerslaappleaatsen dat wij presenteren is onvolledig. Onherroepelijk zullen er langs de Friese IJsselmeerkust, in het Zuidwest-Friese merengebied en in laagveenmoerassen als de Oude Venen meer van dit soort plekken zijn. Het laat wel zien dat tal van plekken verspreid over de provincie in gebruik zijn en dat van de onderzochte plekken bijna een derde *c.* 40 of meer Bruine Kiekendieven herbergde. Dat zijn toch forse aantallen, voor gebieden als Bokkumermeer en Sneekermeer ook meer dan gebruikelijk is op basis van anekdotische indrukken in voorafgaande jaren (doorgaans 5-15 individuen), samenhangend met het uitzonderlijke muizenjaar. De laatste schatting van het aantal broedparen van de Bruine Kiekendief in Friesland dateert alweer van 2006 en bedroeg 280-300, inclusief de Friese Waddeneilanden (Postma 2008). Dat aantal zal in 2019 lager hebben gelegen door een afname van de soort (Castelijns 2018), maar met gemiddeld 3.9 uitgevlogen

jong per succesvol paar is het aantal van 300 Bruine Kiekendieven op de slaappleaatsen mogelijk nog niet de helft van wat er in Friesland op dat moment rondvloog, hoewel dat gissen blijft.

Clarke (1995) beschrijft voor Britse nazomerslaappleaatsen dat aantallen in augustus beginnen toe te nemen en halverwege september pieken. Ook Geyr & Haas (1957) schrijven over oplopende aantallen op Zuid-Duitse slaappleaatsen in september. Dat zien we op de Friese slaappleaatsen niet. Kleefstra *et al.* (2016) lieten zien dat de aantallen in de akkerbouwgebieden tussen Harlingen en Bolsward in 2015 in augustus het hoogst waren. Ook Straka & Reiter (2000) hadden de grootste aantallen in augustus op slaappleaatsen in Oostenrijkse akkers. Vermoedelijk was dat in 2019 in Friesland ook het geval, maar daarvoor is het overzicht in augustus te incompleet (Tabel 1). Van oudsher valt de hoogste presentie in augustus (Sovon 1987), maar een verschuiving naar september is niet ondenkbaar nu Bruine Kiekendieven in toenemende mate in Nederland zijn gaan overwinteren (Castelijns 2018). Om daar meer vinger achter te krijgen, zou het lonen jaarlijks Bruine Kiekendieven op nazomerslaappleaatsen te tellen. Bijna twee derde van de individuen betrof juveniele vogels. Dat komt overeen met de waarnemingen in 2015 in Kleefstra *et al.* (2016), maar het ligt beduidend lager dan de verhoudingen in de winter volgens Castelijns & Castelijns (2008), die in Zeeland in de winters van 1996-2007 voornamelijk juvenielen (ruim 90%) aantreffen. Ook in 2013-15 was 90% van de gesekste overwinteraars daar in vrouwkleed (Castelijns 2018). Hemprich (1978) kwam tijdens een ochtendtelling in september 1977 bij een slaappleaats aan de Bodensee in Duitsland op 81.3% juvenielen (op een totaal van 107 Bruine Kiekendieven), terwijl Geyr & Haas (1957) gedurende slaappleaatsstellingen in september en oktober in Zuid-Duitsland op 64.1% juvenielen kwam (op een totaal van 39 kiekendieven). De steekproef onder 30 juveniele Bruine Kiekendieven op de slaappleaatsen De Deelen en Bokkumermeer leverde een meerderheid vrouwen (65%) op, wat in tegenspraak is met de geslachtsverhouding op nesten van Bruine Kiekendieven in 2019 (46% vrouw; Bijlsma 2020). Dit kan echter ook samenhangen met de kleine steekproef op de slaappleaatsen.

Slaappleaatsen van kiekendieven worden doorgaans rond zonsondergang geteld, hoewel we tijdens de slaappleaatsstellingen van Blauwe Kiekendieven in Friesland sommige slaappleaatsen 's ochtends tellen (Kleefstra 2015). Indien bekend is waar de kiekendieven zitten te slapen is dat goed te doen. Sterker nog, het strekt tot de aanbevelingen, omdat de kiekendieven 's ochtends minder gezamenlijk rondhangen boven de slaappleaats dan ze 's avonds kunnen doen (wat 's avonds eventueel dubbeltellingen in de hand kan werken). Ook Oliver (2005) beschrijft de gemeenschappelijk 'luchtballetten' rond zonsondergang op Zuidoost-Engelse slaappleaatsen en hoe die rond zonsopkomst minder voorkomen en bovendien korter duren. Het afvliegen begint doorgaans als de lichtomstandigheden goed zijn (zo'n half uur voor zonsopkomst) en ochtendtellingen nemen doorgaans minder tijd in beslag. Figuur 3 is daar een treffend voorbeeld van en het komt overeen met de bevindingen van Straka & Reiter (2000) op Oostenrijkse slaappleaatsen, waar het afvliegen vanaf 40 minuten voor zonsopkomst tot amper 15 minuten na zonsopkomst plaatsvond en de meeste Bruine Kiekendieven in de 20 minuten voor zonsopkomst het luchtruim kozen. Bijkomend voordeel van 's ochtends

tellen is dat men dan direct na de slaaplaatstelling gericht braakballen kan rapen op de plekken waar de kiekendieven opvlogen.

Het hoge percentage Veldmuizen (97%) in de braakballen is tekenend voor de situatie in 2019. Ook in 2015 bevatten braakballen op de nazomerslaapplaats tussen Harlingen en Bolsward nagenoeg alleen Veldmuizen (Kleefstra *et al.* 2016). De braakballen in 2019 waren echter uitsluitend afkomstig van Mid-Friese slaapplaatsen. Het is niet uitgesloten dat slaapplaatsen langs de Waddenkust en/of in het Lauwersmeer een iets ander beeld geven. Prooivondsten op nesten in Friesland in het voorjaar van 2019 leverden een percentage van 65% Veldmuis/muis op (Bijlsma 2020), maar die steekproef was niet alleen klein (26 prooien in totaal), plukresten op nesten zijn in de jaarlijkse prooi-overzichten van broedende Bruine Kiekendieven oververtegenwoordigd en braakballen (waarin de restanten van muizen zijn terug te vinden) ondervertegenwoordigd.

Hoewel de slaaplaatstellingen zich richtten op de nazomer laat Tabel 1 ook zien dat er in de herfst en winter nog steeds Bruine Kiekendieven op Friese slaapplaatsen verbleven. Dat past in het beeld dat Bruine Kiekendieven op steeds meer plekken in Nederland overwinteren, waarvan de overgrote meerderheid nog steeds in Zeeland (Castelijns & Castelijns 2008, Ouweneel *et al.* 2010, Castelijns 2018). In de winterperiodes van 2013-15 ging het naar schatting om 100-200 individuen in Nederland, waarvan 66-103 op de slaapplaats in het Verdrongen Land van Saefthinghe (Castelijns 2018). De Friese winteraantallen verbleken daarbij, maar ook hierbij geldt dat het interessant is om een indruk te verkrijgen hoe die aantallen zich de komende jaren ontwikkelen. Dat is dan ook meteen de conclusie die we mogen trekken naar aanleiding van één nazomer beter kijken naar Bruine Kiekendieven op Friese slaapplaatsen; het wordt nog interessanter als je er een mooie tijdreeks van maakt.

Dankwoord en verantwoording

De volgende vrijwilligers voerden de slaaplaatstellingen uit: Florian Bijmold, Fred de Blom, Sieds Boersma, Eelco (en Klaske en Elmer) Brandenburg, Eric ten Cate, Eus de Groot, Romke Kleefstra, Jan Kramer, Theo Meijer, Freek Nijland, Piet van de Polder, Madeleine Postma, Sjouke Scholten, Sije Schotanus, Wiebe-Sjoerd van der Veen, Lolke Veenstra, Marten Wesselius en Gerard Westerhuis. Dank daarvoor! De waarnemingen werden ingediend via de slaapplaatseninvoer op Sovon.nl, via Waarneming.nl en via e-mail. De braakballen werden gezocht en geplozen door Romke Kleefstra. Rob Bijlsma tikte nog een paar obscure buitenlandse artikeltjes op de kop.

Summary

Kleefstra R. & J. Kramer 2022. Marsh Harriers *Circus aeruginosus* at nocturnal late summer roosts in the province of Friesland in the vole year of 2019. De Takkeling 30: 116-123.

During 2019, the Dutch province of Friesland was swamped by a serious outbreak of Common Voles *Microtus arvalis*. This resulted in high breeding success of vole-eating

birds of prey, including Marsh Harriers. In August, many Marsh Harriers were recorded using nocturnal roosts, hence the instigation of a coordinated survey of Marsh Harriers on nocturnal roosts in the province in September. At 16 of 18 surveyed potential roost sites Marsh Harriers were found roosting (Table 1). Five roosts contained 40 or more individuals. Taking into account non-surveyed roosts, at least 300 birds are thought to have roosted in Friesland in August as well as September. Over the period August-December 2019, sex ratio and age were determined for 246 Marsh Harriers (Figure 1). The majority of roosting individuals consisted of juveniles (155 individuals, 63.0%), with far fewer males (N=29, 11.8%) and females (N=62, 25.2%). September was the only month with a decent sample of sexed and aged harriers (N=220), which showed a very similar ratio of juveniles (N=127, 61.2%), males (N=25, 12.0%) and females (N=56, 26.8%). At the roosts De Deelen and Bokkumermeer the sex of 20 juvenile Marsh Harriers was determined: 13 females (65%) and 7 males (35%). Marsh Harriers arrived almost an hour and a half before sunset at the roost, with most birds arriving between half an hour before and 20 minutes after sunset (Fig. 2). Morning departure at one roost started about half an hour before sunrise and lasted until 20 minutes after sunrise (Fig. 3). At two inland roosts, respectively 52 and 61 pellets were collected in September, containing the remains of 173 Common Voles *Microtus arvalis*, 3 Bank Voles *Myodes glareolus* and 2 Brown Rats *Rattus norvegicus*. Eight pellets contained feathers of unidentified bird species. At both roosts plucks of Common Snipe *Gallinago gallinago* and juvenile Starlings *Sturnus vulgaris* were found.

Literatuur

- Bijlsma R.G. 2020. Trends en broedresultaten van roofvogels in Nederland in 2019. *De Takkeling* 28: 5-47.
- Castelijns H. 2018. Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus*. Pp. 204-205 in: Sovon Vogelonderzoek Nederland 2018. Vogelatlas van Nederland. Kosmos Uitgevers, Utrecht/Antwerpen.
- Castelijns H. & Castelijns W. 2008. Het overwinteren van de Bruine Kiekendief in Zeeland. *Limosa* 81: 41-49.
- Clarke R. 1995. The Marsh Harrier. Hamlyn Limited, London.
- Clarke R., Bourgonje A. & Castelijns H. 1993. Food niches of sympatric Marsh Harriers *Circus aeruginosus* and Hen Harriers *C. cyaneus* on the Dutch coast in winter. *Ibis* 135: 424-431.
- Cottaar F. 2007. Slaapplaatsen van Bruine Kiekendieven *Circus aeruginosus* in de Haarlemmermeer, najaar 2006. *De Takkeling* 15: 106-109.
- Geyr H.B. & Haas G. 1957. Über Geselligkeit von Weihen (*Circus*) auf dem Zug und am Schlafplatz. *Vogelwarte* 19: 53-55.
- Hemprich M. 1978. Große Schlafplatzansammlung der Rohrweihe *Circus aeruginosus* am Bodensee. *Ornithologischer Anzeiger* 17: 179.
- Kleefstra R. 2015. Blauwe Kiekendieven *Circus cyaneus* op Friese slaapplaatsen in de muizenrijke winter van 2014/15. *De Takkeling* 23: 214-219.
- Kleefstra R., Brandenburg E., de Groot E., Kramer J. & Spijkstra-Scholten W. 2016. Kieken in de bieten: Vondst van een grote nazomerslaapplaats van Bruine Kiekendieven in een suikerbietenperceel in Fryslân. *Limosa* 89: 84-87.
- Oliver P.J. 2005. Roosting behaviour and wintering of Eurasian Marsh Harriers *Circus aeruginosus* in south-east England. *Ardea* 93: 137-140.

- Ouweneel G., Nap J. & Bijlsma R.G. 2010. Overwintering van Bruine Kiekendieven *Circus aeruginosus* in de IJsseldelta tussen 1925 en 2007. *De Takkeling* 18: 45-60.
- Postma J. 2008. Kolonievogels en zeldzame broedvogels in Fryslân in 2005 en 2006. *Twirre* 19: 130-139.
- Sovon 1987. Atlas van de Nederlandse vogels. Sovon, Arnhem.
- Straka U. & Reiter A.S. 2000. Beobachtungen an Schlafplätzen der Rohrweihe (*Circus aeruginosus*) in Ackerbaugebieten des Weinviertels (NÖ). *Egretta* 43: 62-68.
- Wymenga E., Beemster N., Bos D., Bekkema M. & van der Zee E. 2021. Recurring outbreaks of common vole (*Microtus arvalis*) in grasslands in the low-lying parts of the Netherlands. *Lutra* 64: 81-101.

Adressen:

Romke Kleefstra, FFF-Slaapplaatsentelgroep Fryslân, Ulesprong 6, 8406 AH De Ulesprong; romke.kleefstra@sovon.nl
 Jan Kramer, Rixtwei 339, 8915 JC Leeuwarden; j.r.kramer@hetnet.nl

Bruine Kiekendief, getekend door Nouri Brinkgreve (7 jaar), kleinzoon van Jan Brinkgreve, zijn eerste vogeltekening (gemaakt in 2016). *Marsh Harrier, by Nouri Brinkgreve (7 years old)*